

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

BODÓ CSANÁD, **A látszólagos idő valósága.**

Esettanulmány a folyamatban lévő nyelvhasználati változások vizsgálatához.
Nyelvtudományi Értekezések 162. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012. (100 lap)

A könyv, amelyben kiderül, hogy nem csal-e a látszat? Igen, talán ezzel a mondattal lehetne indítani Bodó Csanád *A látszólagos idő valósága* című könyvének ismertetését, hogy kicsit megközelítsük a kötet címadásának nagyszerűségét. A cím ugyanis érdekesen, játékosan, ugyanakkor rendkívül találóan mutat rá az esettanulmány két kulcsfogalmának (látszólagos, valóságos idő) egyrészt szigorúan szakmai, másrészt metaforikus jelentésére.

A kötet az alcíme alapján a folyamatban lévő nyelvhasználati változásokról és azok kutatásáról szól. A tanulmány fő tárgya a nyelvi változatosság és változás vizsgálatára William Labov által kidolgozott látszólagosidő-konstrukció. A kutatás helyszíne pedig a burgenlandi Felsőőr, ahol szerzőnk, Susan Gal 1974-es elemzéséből kiindulva, újra megvizsgálta a magyar–német nyelvcsere állapotát. Bodó Csanád fő célja az volt, hogy rávilágítson arra, alkalmas-e a látszólagosidő-vizsgálat a nyelvi változás és változatlanóság valóságos időben zajló folyamatainak igazolására. A könyv rámutat a látszólagos idő fogalmának az életkor és a generáció konstruktivista szemlélete alapján való átértelmezésére és a folyamatban lévő nyelvi változás megragadásának új lehetőségeire.

A Nyelvtudományi Értekezések rangos sorozatának a darabjaként megjelent könyv a bevezetésen és az összefoglaláson kívül két nagy részből áll. Az első felvázolja a látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok eddigi elméleti hátterét és gyakorlati hozadékait. Áttekinti a nyelvcserekutatások és a nyelvi változásvizsgálatok közötti összefüggéseket, valamint a konstruktivista szemléletmódot. A második rész tartalmazza a terjedelmes esettanulmányt. Bemutatja a felsőöri közösséget, annak történeti hátterét, az 1970-es és 1990-es évek, valamint az ezredforduló társadalmi, politikai, szociológiai jellemzőit. Ebben a nagy fejezetben ismerhetjük meg a kutatás hipotéziseit, a korpuszt, az adatközlőket és a módszereket. A fejezet az eredmények összegzésével, valamint a felvetett tudományelméleti probléma lehetséges megoldásával zárul.

Az elméleti nagy fejezet mintaszerűen foglalja össze a nyelvi változás tipológiáit. Tankönyvbe illően tárja elénk a legnevesebb kutatók elméleteinek lényegét. Összegezi William Labov, Jack Chambers és Peter Trudgill megállapításait a nyelvi változásvizsgálatokról. Tömören csupán TRUDGILL magyarul is olvasható könyve alapján azt tartanám fontosnak leszögezni, hogy „a látszólagosidő-vizsgálat a nyelvi változások olyan vizsgálata, amely lejátszódásuk idején kísérli meg megfigyelni a változásokat. Egy adott közösség idősebb és fiatalabb tagjainak beszédét hasonlítja össze, s föltételezi, hogy a kettő közti különbségek a közösség dialektusában éppen zajló nyelvi változások lenyomatai. A valóságosidő-vizsgálat pedig a nyelvi változásoknak az a fajta vizsgálata, amely a változást a történet valós folyamatában próbálja meg vizsgálni. Azaz a kutató nem úgy jár el, ahogy a látszólagosidő-vizsgálatok során, amikor egy adott közösség idősebb és fiatalabb tagjainak beszédét veti össze, hanem megvizsgálja egy közösség beszédét, majd évek múltán visszatér ugyanebbe a közösségbe, és fölméri, hogy a közösség beszéde mennyit változott az eltelt idő alatt” (1992/1997: 47, 88). A kutatók mindezeketől elkülönítik még a generációs változást, melynek lényege, hogy egy közösség beszélőinek beszédszokásai fokozatosan megváltoznak, ahogy a beszélők öregsznek, és ugyanez a változás minden generációban megismétlődik. Ezt a folyamatot azonban nem tartjuk nyelvi változásnak. A kétféle vizsgálat egymáshoz való viszonya igen összetett elméleti és gyakorlati kérdéseket vet föl, melyeket összegezve Bodó Csanád megállapítja, hogy az eddig végzett valóságosidő-vizsgálatok szerint az életkori és generációs változás közötti különbségtétel továbbra is nehézséget jelent a folyamatban lévő nyelvi-nyelvhasználati változások azonosításában (15).

Ehhez az első elméleti részhez csupán három apróbb megjegyzést szeretnék tenni. Az egyik az, hogy az életkor és a generációk előtérbe helyezésekor felmerül az olvasóban, hogy az ezekkel összefüggő, nyelvhasználatot befolyásoló további tényezők (a nyelvi attitűd, a társadalmi elvárások stb.) ugyanilyen fontosak. Vagyis az életkor és a generációk, a nyelvhasználat szabályainak rendező elvei mellett a nyelvhasználat és a nyelvi változás okai sokkal több tényező együttes befolyására vezethetők vissza. A másik két megjegyzésem pedig a megismételt magyar változásvizsgálatokhoz kötődik, melyeknek jó összefoglalását adja KONTRA MIKLÓS (2012). Ezt a szerző nem építhette be munkájába, ugyanis egyazon évben jelent meg a két publikáció. A megismételt magyar dialektológiai változásvizsgálatok (pl. az atlaszadatok alapján) megemléítését azonban én érdeemesnek tartottam volna.

Az elméleti rész külön alfejezetében azt a kérdést elemzi a szerző, hogy Labov tipológiája miként alkalmazható a nyelvcsere típusainak osztályozásában. Ehhez először a folyamatban lévő nyelvi változások típusait veti össze a nyelvcserehelyzetek osztályozása során kialakított kategóriákkal. Lyle Campbell és Martha Muntzel klasszikus tipológiáját módosítja azzal a szándékkal, hogy az

eredeti osztályozást alkalmassá tegye a közösségi és egyéni szinten értelmezett nyelvhasználati változások elkülönítésére. Bemutatja továbbá a radikális és a fokozatos nyelvcsere közötti különbségtétel szempontjait, valamint a fokozatos és a latin mintájú nyelvcsere egymáshoz való viszonyát. Végül a fokozatos nyelvcserevel kapcsolatban felveti a nyelvcsere ciklikus megvalósulásának kérdését, és amellet érvel, hogy a fokozatos nyelvcsere nem feltétlenül lineáris folyamat minden szociolingvisztikai helyzetben (19).

Az utolsó elméleti alfejezet azt a két kérdést járja körül, hogy lehetséges-e a látszólagos időben megragadni az éppen zajló változást, és lehetséges-e igazolni a látszólagosidő-konstrukciót a valóságos időben. A szerző arra a megállapításra jut, hogy a látszólagos időben nem lehet azonosítani a folyamatban lévő változást, mivel az életkor és a generáció fogalma nem homogén. A látszólagosidő-konstrukció szerinte nem igazolható a valóságosidő-vizsgálatokkal, mivel a két eltérő időpontban végzett empirikus vizsgálat között éppen azoknak a tényezőknek a folytonosságát kellene feltételeznünk, amelyeket már a látszólagos időben sem tekintettünk homogénnak (30).

Az esettanulmányt tartalmazó másik nagy egységben sok érdekes ismeretet olvashatunk a felsőöri közösségről, melyben Susan Gal 1974-ben közel egy évet töltött antropológiai terepmunkával, és a vizsgálatról beszámoló tanulmányát a nyelvcsere kutatásának egyik alammunkájaként említik. Bodó Csanád rámutat arra, hogy Susan Gal vizsgálata idején a felsőöri idősebbek minden kétnyelvűvel magyarul, a fiatalabbak viszont többnyire csak németül beszéltek, míg a középkorúak gyakran egyetlen megnyilatkozáson belül is váltogatták a két nyelvet. Gal a generációk nyelvhasználata közötti különbségeket olyan módon értelmezte, hogy feltevése szerint Felsőőrben a magyar és a német nyelv használata folyamatban lévő generációs változást mutatott, tehát a helyi közösségben az 1970-es évek közepén magyar–német nyelvcsere zajlott. Bodó Csanád szerint ezzel egyben azt állította, hogy a beszélők nyelvválasztása életük során nagyfokú stabilitást mutatott, de mivel az egymást követő korosztályok e tekintetben jelentősen eltértek egymástól, a közösség egészét érintően egyirányú változás lépett fel: a német nyelv az újabb és újabb korosztályokban egyre jobban terjed a magyar nyelv rovására (32).

A változásvizsgálatot tárgyaló gyakorlati rész öt alfejezetből áll. Az első alfejezet bemutatja a felsőöri közösség 20. századi történetét, majd az ezt követően megfogalmazódnak a felsőöri nyelvcsere kutatásáról szóló hipotézisek, melyek a nyelvválasztás változásának generációs megoszlására vonatkoznak a két vizsgálat időpontjában. A harmadik alfejezetben a szerző áttekinti a korábbi vizsgálat megismérléséből adódó módszertani kérdéseket. Bodó Csanád a követéses vizsgálat megtervezésekor eltérő módon foglalkozott a látszólagosidő-konstrukció kulcscategóriáinak, az életkornak és a generációnak a felfogásával, mint Susan Gal. Az empirikus vizsgálat eredményeit a negyedik alfejezet mutatja be. A

vizsgálat eredményeinek konstruktivista interpretációjára pedig az ötödik, megbeszélő fejezetben kerül sor.

Az 1974-es vizsgálat megállapításaiból megtudhatjuk, hogy akkoriban a magyar vagy német nyelv választása a legszorosabban az életkorral függött össze, kevésbé volt erős a korreláció a társas kapcsolathálózattal és még kevésbé a társadalmi státussal. A férfiak és nők nyelv választása közötti különbség az életkor változójával együttesen volt akkoriban leginkább megragadható. Susan Gal a fiatal nők nyelv választását tartotta leginkább meghatározónak, ugyanis társas kapcsolathálózatuk munkás vagy paraszt jellegétől függetlenül nagyobb arányban használták a német nyelvet, mint a fiatal férfiak.

Bodó Csanád rámutat arra, hogy a felsőöriek szerint manapság olyan újabb közösségi megoszlás jelent meg, amely már nem az egyes személyek foglalkozásának és életmódjának paraszti vagy munkás jellege alapján szerveződik, hanem meghatározó eleme a jövedelmi viszonyok és a hozzájuk kapcsolódó életvitel jellege. Olyan csoport alkotja ugyanis a helyi kétnyelvű közösségben a tényleges középosztályt, amely jó anyagi helyzetben van. Ennek a szoros társas kapcsolathálózatú csoportnak a tagjai csak németül beszélnek. Az életkor vagy a generáció mint a jelenkori nyelvhasználatot rendező szempont tehát az adatközlők véleményei alapján már nem jelenik meg (50).

További érdekességként olvashatjuk, hogy a rendszerváltozással, a határnyitással, a kereskedelmi kapcsolatok felélénkülésével az 1990-es évek elején a magyar nyelv szimbolikus felértékelődésének nyelvhasználati vonatkozásaként a beszélők nyelv választása megváltozott a korábbi gyakorlathoz képest. Gyakrabban használták a magyar nyelvet. Ez a változás azonban szintén nem életkori jellemzőkhöz kötődik, mivel minden korosztály érintett benne, de nem is élethosszig tartó változás, mivel a nyelvcseré általános tendenciájával, az egyre gyakoribbá váló németnyelv-használattal ellentétes irányba mutat. Ezt a változást szerzőnk a közösségi változás típusába sorolja (55).

Az 1974-es és az 1999-es vizsgálat eredményeinek összevetése alapján Bodó Csanád megállapítja, hogy a magyar nyelv használatának visszaszorulása és a német nyelv terjedése folytonos volt a községben, és a Susan Gal által megfigyelt generációs megoszlása 25 évvel később felvett adatokban is kimutatható. Az ezredforduló idős nemzedéke kisebb arányban használja a magyar nyelvet, mint az idős generáció 1974-ben, a középkorúak 1999-ben kevesebbet beszélnek magyarul, mint akik 1974-ben tartoztak a középgenerációhoz, és a fiatal beszélők 1999-ben is kevésbé használják a közösség hagyományos nyelvét, mint a 25 évvel korábbi fiatalok — egyetlen kivételleként a fiatalok egymás közötti érintkezésének nyelv választásában nincsen jelentős eltérés. A szerző szerint kérdéses, hogy ez a jelenség értelmezhető-e a magyar nyelv presztízsének felsőöri átalakulásával, a korábban stigmatizált magyarnyelv-használat megítélésének az újabb

politikai-gazdasági-társadalmi változások által indukált pozitívabbá válásával (74).

A megismételt látszólagosidő-vizsgálat tehát a szerző szerint kimutatta, hogy a nyelvcsere nem determinisztikus folyamat. Lehet ugyan, hogy az adatok alapján folyamatos a nyelvcsere Felsőőrben, de nincsen arra semmi biztosíték, hogy a két adatfelvétel között ne játszódhattak volna le egészen más folyamatok a közösségben.

Az 1999-es vizsgálat módszereit áttekintve nagyon jónak tartom, hogy Bodó Csanád nemcsak kétnyelvűeket, hanem német egynyelvűeket is megkérdezett a közösségben. A nyelvcsere előrehaladott állapotában ennek ugyanis mindenképpen jelentősége van.

Megjegyzem viszont, hogy a mellékletben helykímélés végett csupán a nyelvtudás szintjére és a nyelvválasztás megoszlására vonatkozó kérdőív szerepel. Úgy vélem, hogy hasonló vizsgálatok módszertani könnyítése, illetőleg a nyelvcserekutatások egységesítése végett a többi felsőőri kérdőívet is szívesen megtekintette volna az olvasó.

A két vizsgálat eredményeinek összehasonlítását olvasva számomra leginkább az tűnik ki, hogy Susan Galnál a generációs és életkori különbségek határozták meg a rendező elvet, Bodó Csanádnál pedig a „technokrata” jelleg. Jómagam úgy érzem, hogy mindkét kutatásnál az attitűdök vizsgálatának hangsúlyosabb bevonása tenné még meggyőzőbbé az eredmények interpretálását.

Érdeklődéssel és örömmel olvastam ezt a könyvet. Sokat tanultam belőle, sok kérdés megfogalmazódott bennem, és kíváncsivá tett, hogy mi lenne a nyelvválasztási változásvizsgálat eredménye, valamint az milyen további tudományelméleti problémákat vetne fel negyedszázad múlva. Kívánom, hogy legyenek majd ehhez felsőőri magyar adatközlők, és legyenek majd ehhez lelkes kutatók (olyanok, mint Bodó Csanád), akik nekünk ezt 25 év múlva elmondják.

Az ismertetés első mondata — reméljük, nem közhelyszerűen — azt ígérte a könyvről, hogy benne kiderül, nem csal-e a látszat. Ha hasonlóképpen szeretnénk a recenziót zárni, akkor azt mondhatnánk: majd az idő eldönti...

PRESINSZKY KÁROLY

Irodalom

- KONTRA MIKLÓS 2012. Mai magyar nyelvi változások (látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok). *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 357–380.
- TRUDGILL, PETER 1992/1997. Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. Fordította és az utószót írta: SÁNDOR KLÁRA. JGYTF Kiadó, Szeged. 1997. (Eredeti mű: *Introducing Language and Society*, Penguin Group, London, 1992.)